

І.Б.Матяш*

АРХІВНА УКРАЇНКА В КАНАДІ: ІСТОРИОГРАФІЯ, ТИПОЛОГІЯ, СКЛАД

У статті висвітлено склад і зміст архівних комплексів українського походження, що зберігаються в державних і громадських установах Канади. Проаналізовано історіографію проблеми дослідження архівної україніки в Канаді. Визначено ключові питання українсько-канадської співпраці в галузі запровадження до наукового обігу інформації про архівну україніку.

Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи України» документи української історико-культурної спадщини, що перебувають за кордоном, а також документи іноземного походження, які стосуються історії українського народу, дефіновані в науковій літературі як архівна україніка, визнано складовою Національного архівного фонду України. Водночас закон декларував «особливу турботу» держави (ст.17 першої редакції, 1993 р.) чи «вживання заходів» (ст.5 другої редакції, 2001 р.) щодо поповнення НАФ такими документами. Однак на практиці впродовж 16 років державної незалежності України питання реєстрації документів українського та іноземного походження, що стосуються історії України та українського народу, за межами України виявилось невирішеним попри розроблення спеціальних державних програм «Книжкова та рукописна спадщина України: створення бібліографічного реєстру і системи збереження та загальнодоступності» (1992 р.) (окремих напрям «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації»), «Культурні цінності України: Втрати. Шляхи повернення» (1999 р.). Головною перешкодою на шляху до виконання цих програм стали банальні проблеми – брак коштів на дослідження, копіювання документів, транспортування їх в Україну, а також висококваліфікованих фахівців зі знаннями іноземних мов для реалізації проектів. Поодинокі результати досягалися завдяки співпраці інститутів НАН України із зарубіжними партнерами. Широку програму підтримки досліджень українських науковців у канадських архівах започаткував усередині 1990-х рр. Канадський інститут українських студій (далі – КІУС) Університету Альберти (м. Едмонтон, Альберта). Написання цієї статті, завдання якої полягає в огляді архівної україніки в Канаді, уможливило наукове стажування автора в КІУС у вересні–грудні 2006 р. Комплексний огляд архівної україніки в Канаді здійснюється вперше.

Історіографія

Перші кроки щодо реєстрації документів українського походження та створених канадськими українцями зроблено в Канаді. Розширенню інтелектуального доступу до документів, пов'язаних з історією України та українців, сприяло створення 1972 р. при рукописному відділі Національного архіву Канади (тепер Бібліотека та архів Канади) Національного етнічного архіву, реформованого 1989 р. у багатокультурну архівну програму. Федеральна політика багатокультурності у двомовному середовищі, офіційно визнана урядом Канади в жовтні 1971 р. провідною в гуманітарній сфері, сприяла повноцінному розвитку всіх національних спільнот, які населяли цю державу. Визначальну роль вона відіграла і в забезпеченні збереженості документів, утворених представниками різних етнокультурних громад. Організація державного зберігання таких архівів

* *Матяш Ірина Борисівна – д-р іст. наук, професор, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ).*

гарантувала формування повноцінної джерельної бази досліджень історії української, польської, німецької, угорської та інших етнічних груп у Канаді та їхнього внеску в розбудову канадського суспільства.

Вагомий внесок у виявлення, упорядкування та описування «українських» фондів / збірок / колекцій та залучення до наукового обігу інформації, що містилася в них, зробив відомий канадський архівіст М.Момрик. 1984 р. побачив світ упорядкований ним перший довідник про українські фонди в Національному архіві Канади¹ та підготовлені науковцями Університету Альберти І.-П.Химкою і Ф.Свиріпою матеріали до родинної історії². Згодом вийшли ґрунтовні описи колекцій Катерини Антонович³, Олени Кисілевської⁴, Андрія Жука⁵, Українсько-канадської асоціації ветеранів⁶, картографічне зібрання у фондах Університету Альберти⁷, збірки Асоціації добробуту українських емігрантів св. Рафаеля в Канаді⁸, колекцій Євгена Бачинського, Івана Боберського, Михайла Лучковича⁹, митрополита Іларіона (І.Огієнка)¹⁰ та ін. Переважну більшість цих архівних довідників було підготовлено й видано за фінансової підтримки КІУС. До українських дослідників важливі довідкові видання до відновлення державної незалежності України потрапляли переважно приватним шляхом, а згодом – зі значним запізненням (у другій половині 1990-х рр.) почали надходити до бібліотек України (зокрема, до відділу «Зарубіжна україніка» НБУВ).

Першу спробу узагальнення довідкової інформації про українські архіви в Канаді здійснив 1990 р. на замовлення Археографічної комісії АН УРСР тодішній директор КІУС проф. Богдан Кравченко¹¹. Укладений ним стислий анотований довідник репрезентував інформацію про 21 колекцію, що зберігалася у двох державних архівах (Національному архіві Канади, Провінційному архіві Альберти), двох бібліотеках (Карлтонського університету та Університету Альберти) та двох громадських організацій (Осередку української культури й освіти, Канадсько-українського дослідно-документаційного центру). На тлі відсутності в Україні подібної інформації видання відіграло роль своєрідного наукового лоцмана для українських дослідників.

Окрім довідкових видань, у період від початку 1970-х рр. до 2006 р. інтерес до архівної україніки в Канаді засвідчували статті канадських (І.Герус-Тарнавська, Н.Казимира, М.Момрик, А.Макух, Я.Розумний, Ф.Свиріпа), а від початку 1990-х рр. – українських (І.Гирич, Я.Дашкевич, М.Палієнко, Г.Папакін, І.Срібняк, М.Тимошик, І.Тюрменко) та польських (А.Крохмаль) авторів. Увага дослідників зосереджувалася переважно на оглядах однієї збірки чи колекції (А.Жука¹², митрополита Іларіона, Д.Донцова¹³), відображенні конкретної проблеми в документах канадських архівів, рідшими були статті узагальнюючого характеру. Такі публікації мали надзвичайне джерельне значення, особливо, якщо ґрунтувалися на інформації, почерпнутій не з довідників, а в результаті безпосереднього ознайомлення автора з тією чи іншою колекцією.

Залученню до наукового обігу рукописів видатних українців прислужилися Осередок української культури й освіти та Українська вільна академія наук у Канаді (Вінніпег, Манітоба). Публікація спогадів видатного українського композитора Олександра Кошиця¹⁴ 1947–1948 рр. стала першим археографічним проектом створеного 1944 р. Осередку української культури й освіти. Упродовж 1952–1974 рр. осередок реалізував ще один проект – видання записів О.Кошиця про подорож Української республіканської капели країнами Європи та Америки¹⁵. У середині 1960-х рр. у серії «Літопис УВАН» побачили світ спогади Катерини Антонович¹⁶ – емоційно насичені стислі розповіді про дитинство та юність у Харкові, перші відвідини Києва, родину Алчевських, знайомство з майбутнім чоловіком – Дмитром Антоновичем (Мухом). Такі видання мали істотне джерельне значення для вивчення не лише діяльності конкретних персоналій, але й для дослідження внеску українців у світову культуру.

Утім, праці канадських науковців до початку 1990-х рр. на теренах України залишалися маловідомими. Натомість роботу українських дослідників у канадських архівах унеможлилювали «фінансово-просторові» проблеми. Відтак інформація, залучена в будь-який спосіб до наукового обігу, не лише розширювала уявлення про архівну україніку в Канаді, але й сприяла стиранню багатьох білих плям нашої історії, з'ясуванню невідомих в Україні фактів життя та діяльності видатних українців. Започатковані КІУС та окремими канадськими університетами в 1990-х рр. спеціальні стипендії і програми для українських науковців сприяли безпосередньому ознайомленню їх із фондами канадських архівів. Результатом стала низка наукових публікацій та видань.

Важливий археографічний проект за результатами наукового стажування в Колегії св. Андрія при Університеті Манітоби (1997 р.) започаткував проф. М.Тимошик. Ідеться про серію «Рукописна спадщина», що є складовою видавничого проекту Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Упродовж 2002–2006 рр. у цій серії вийшли невидані за життя вченого праці Івана Огієнка, що зберігалися в архіві УПЦ у Канаді (Вінніпег): «Українське монашество», «Тарас Шевченко», «Українська церква за часів гетьмана Мазепи», «Розп'ятий Мазепа», «Церковна хронологія». Тексти рукописів було надано видавцям консисторією УПЦ в Канаді.

Послідовну роботу з публікації документів, що зберігаються в канадських архівах, здійснює проф. Ю.Мицик. У цьому контексті заслуговує на увагу публікація вибраних листів І.Борщака, Р.Дашкевича, Ю.Клена, Л.Мосендза, Н.Полонської-Василенко до митрополита Іларіона із архіву УПЦ в Канаді¹⁷. У започаткованій науковцем серії «Джерела з історії української еміграції» вийшло два випуски: «Листування митрополита Іларіона (Огієнка) та «Листування Леоніда Мосендза». Крім того, учений підготував і видав щоденник Івана Боберського (2003), оригінал якого зберігається в архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпегу.

Склад і зміст архіву митрополита Іларіона (І.Огієнка) досліджували, крім о. Мицика, М.Тимошик та І.Тюрменко. Зокрема, проф. М.Тимошик першим розглянув проблему повернення архіву митрополита Іларіона в Україну, опублікувавши тексти заповітів (1945, 1967 рр.) митрополита та проаналізувавши причини їх написання¹⁸.

Увагу українських дослідників неодноразово привертала і колекція А.Жука у Національному архіві Канади. Ґрунтовні публікації з цього питання подав І.Гирич¹⁹, наголосивши на необхідності першочергової публікації передусім щоденника А.Жука та його листування з діячами РУП–УСДРП: Л.Юркевичем, М.Поршем, В.Винниченком, В.Липинським, неопублікованих праць з історії Лубенщини. І.Гирич зробив і перші вагомні кроки в публікації невідомих рукописів А.Жука – фрагментів спогадів, автобіографій, нотаток про Всеукраїнську національну раду, «платформи» Союзу визволення України, листів до Симона Петлюри²⁰, статей «Проф. М.Грушевський і Союз визволення України в роках Першої світової війни» та «Як дійшло до заснування Союзу визволення України (спомини у 20-ліття «Союзу»)»²¹. Листування А.Жука та В.Липинського, яке власник архіву вважав однією із найцінніших частин свого зібрання й зберігав в оригіналах і копіях, опубліковано в першому томі серії «Архів» проекту «В'ячеслав Липинський: повне зібрання творів, архів, студії»²².

Стислий огляд українських картографічних матеріалів у Канаді подала У.Кришталович, зосередивши увагу на колекції атласів і карт із відділу картографії бібліотеки Університету Альберти та з приватної колекції І.Лисяка-Рудницького в архіві Університету Альберти²³. Цінність огляду полягала передусім у його новизні для українських дослідників.

До праць узагальнюючого характеру, що побачили світ упродовж 2004–2006 рр., слід віднести статті І.Тюрменко «Україніка в канадських архівах», А.Крохмаль «Торонто – центр українознавчих досліджень», Я.Розумного «Українські архіви Вінніпеґу»²⁴. У кожній із них вирішується конкретне завдання (огляд фондів архівів провінцій Онтаріо чи Манітоби, аналіз внеску української громади Торонто у створення та зберігання українських документальних колекцій та ін.). Проблему створення спеціального довідника про архівну україніку в Канаді порушив професор Університету Манітоби Я.Розумний, детально репрезентувавши склад українських архівів у Вінніпеґу та проаналізувавши проблеми, пов'язані із забезпеченням збереженості джерел до історії України та українців у Канаді.

Таким чином, можна констатувати, по-перше, що період активізації досліджень українських архівів в канадській історіографії припадає на початок 1970-х рр., а в українській – на початок 1990-х; по-друге, істотним є внесок у розвиток вивчення, упорядкування та залучення до наукового обігу документів архівної україніки КІУС та УВАН у Канаді; по-третє, в українській історіографії тематичний спектр досліджень архівної україніки досить обмежений через недостатню поінформованість науковців щодо складу й змісту українських збірок у Канаді; по-четверте, робота зі створення перших довідників про українські архіви в Канаді надзвичайно актуальна як для України, так і для Канади, і потребує продовження з метою підготовки комплексного довідника про архівну україніку в Канаді, а також довідника про українські «установи пам'яті» (архіви, музеї та бібліотеки) у цій країні.

Загальний огляд комплексів архівних документів українського походження та створених етнічними українцями в Канаді

Канада належить до країн, у державних і недержавних архівах, бібліотеках, музеях і приватних колекціях яких зберігається найбільше документів з архівної україніки. Упродовж понад століття чотири хвили української еміграції утворили або вивезли із собою величезні документні масиви, що є важливими історичними джерелами як до історії українців у Канаді, з'ясування їхньої ролі в канадському поліетнічному суспільстві, історії еміграції, так і до історії України та українського народу в цілому. Згідно зі ст.12 Конституції України, наша держава «дбає про національно-культурні потреби українців», які мешкають за її межами²⁵. Вивчення історичних джерел до історії українського народу та залучення до суспільного обігу інформації про їх зміст належить до важливих форм українсько-канадської співпраці в галузі науки. За останніми даними, населення Канади становить 31 752 842 осіб, із них українського походження – 1 071 060. Однак те, що, за даними перепису 2001 р., рідною мовою українську назвали лише 148 090 канадців²⁶ актуалізує проблему збереження й дослідження української культурної спадщини не лише для України, а й для Канади. З огляду на зростання уваги в сучасному суспільстві до осягнення власних коренів та вивчення родинної історії задля усвідомлення своєї сутності в макрокосмі й передання цього спадку наступним поколінням дослідження архівної інформації набуває першочергової ваги.

Українці за походженням переважно мешкають у таких канадських провінціях: Альберта, Атлантичні провінції (Нью-Брунсвік, Ньюфаундленд і Лабрадор, Нова Шотландія, Острів Принца Едуарда), Британська Колумбія, Квебек, Манітоба, Онтаріо, Саскачеван. Найбільша кількість документів, пов'язаних з історією та культурою України, а також історією еміграції та української спільноти в Канаді зосереджена в Оттаві та історичних «столицях українства» – Едмонтоні, Вінніпеґу, Торонто. Завдяки послідовному впровадженню ідеї багато-

культурності в умовах двомовності як одній із провідних у культурній політиці цієї держави, архівні документи українського походження збережені й переважно доступні користувачам.

Локалізовані в Канаді архівні документи, вивезені українськими емігрантами переважно другої й третьої хвилі, та утворені етнічними українцями за межами України, можна поділити на такі типологічні групи:

а) документи українських урядів, міністерств та відомств: Міністерства віросповідань УНР, Міністерств закордонних справ УНР і ЗУНР та ін.;

б) документи дипломатичних установ УНР та ЗУНР: надзвичайних дипломатичних місій УНР в Італії, Австрії, Угорщині, Німеччині, Швейцарії, Румунії, США; дипломатичних представництв ЗУНР у США та ін.;

в) документи українських військових формувань: УПА, дивізії «Галичина» та ін.;

г) документи українських організацій, створених в інших країнах: Спілка визволення України, Світовий конгрес вільних українців, Світова федерація українських жіночих організацій та ін.;

г) документи українських організацій, створених у Канаді – загальноканадських (Комітет українців Канади, Українське національне об'єднання, Українське товариство «Просвіта», Союз гетьманців-державників, Братство українців-католиків Канади, Робітничий благодійний союз Канади, Благодійна організація українських жінок, Союз українок Канади, Товариство об'єднання українських канадців, Українська суспільно-харитативна служба) і провінційних (Українська піонерська асоціація Альберти, Клуб українських професіоналістів і підприємців в Едмонтоні, Клуб українських професіоналістів і підприємців у Торонто, Українське музичне товариство в Альберті, Українська громада Монреалю, Українська медична асоціація Північної Америки та ін.);

д) документи українських молодіжних організацій, створених у Канаді: Української молодіжної асоціації «Пласт», Спілки української молоді Канади, Спілки українських студентів Канади, Української католицької молоді Канади, Української канадської студентської федерації Оттави, Українського національного молодіжного об'єднання Канади та ін.;

е) документи наукових і навчальних установ, спрямованих на розвиток української науки і освіти в Канаді: Наукового товариства імені Т.Шевченка, батьківського комітету сприяння українській освіті в Альберті, Канадського інституту українських студій; музею «Село спадщини української культури» (Едмонтон), Українського музею Канади Союзу українок Канади та ін.;

є) колекції видатних українських діячів, що мешкали в Канаді: Василя Авраменка, Костянтина Андрусишина, Катерини Антонович, Миколи Мандрики, Івана Огієнка (митрополита Іларіона), Олени Кисілевської та ін.;

ж) документи видатних українських діячів, які не мешкали в Канаді, але передали сюди на зберігання документи: Володимира Кубійовича, Андрія Жука, Михайла Єремєєва в Бібліотеці та архіві Канади; Євгена Бачинського в Бібліотеці Карлтонського університету; Євгена Деслава (Слабченка) в архіві Осередку української освіти і культури; Данила Скоропадського та Аркадія Любченка в бібліотеці рідкісних видань ім. Томаса Фішера Торонтського університету;

з) документи інших (крім українських) етнічних груп та їх відомих представників, які контактували з українською громадою: російської, єврейської, польської та ін.;

і) документи канадських організацій, які займалися імміграцією українців до Канади.

Документи зберігаються в державних та громадських установах:

1) державних (Бібліотека та архів Канади), провінційних (архіви Онтаріо, Альберти, Манітоби та ін.), муніципальних (архіви міст Едмонтон, Торонто, Атабаска, Ванкувер, Гленбоу) архівах;

2) церковних архівах (архіви Української православної церкви в Канаді, Української католицької архієпархії, конференції канадської об'єднаної церкви Альберти та північно-західних територій, Конференції канадської об'єднаної церкви Манітоби та північно-західного Онтаріо, монастиря св. отців василіян у Мондері);

3) архівах самоврядних установ і організацій (Української вільної академії наук у Канаді);

4) університетських осередках (бібліотека Карлтонського університету (Оттава, Онтаріо), архів Університету Альберти та Український фольклорний архів Богдана Медвідського (Едмонтон, Альберта), архіви університетів Вікторія та Йорк, архіви та спеціальні колекції університетів Ріджайни, Манітоби, Калгарі та ін.);

5) архівах громадських об'єднань (Осередок української культури й освіти (Вінніпег, Манітоба), Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Торонто, Онтаріо), Український архів-музей Альберти (Едмонтон, Альберта);

6) музейних зібраннях (Український музей Канади Союзу українок Канади (головний офіс – Саскатун; відділення в Торонто, Вінніпегу, Едмонтоні, Калгарі, Ванкувері), музей «Село спадщини української культури» (Едмонтон)).

7) приватних архівних зібраннях.

Типо-видовий склад архівної україніки в Канаді досить різноманітний. Це документи офіційного й особового походження: управлінська (організаційно-розпорядча, фінансова) документація, офіційне і приватне листування, науково-технічна документація, щоденники, спогади, рукописні книги, аудіовізуальні документи, картографічні документи, документи усної історії.

За традицією, що склалася в канадських архівах щодо організації документів, до складу одного фонду / колекції, як правило, включено, документи з паперовими носіями, фотодокументи, вирізки з газет і журналів, друковані видання: газети, журнали, брошури, книги, плакати, в окремих випадках – музейні речі. Часто наявні дублетні матеріали.

Доступ до інформації в деяких випадках регулюється особами, які передали документи на зберігання. Для користування такими документами необхідно отримати спеціальний дозвіл (наприклад, колекція Михайла Єрем'єва, фонд Рамона Гнатишина в Бібліотеці та архіві Канади, колекція Івана Лисяка-Рудницького в архіві Університету Альберти, колекція Юрія Луцького в архіві Торонтського університету та ін.).

Окремі фонди, відповідно до заповітів фондоутворювачів, мають бути передані до України – незалежної демократичної держави, за яку вони боролися впродовж свого життя (колекція Андрія Жука з Бібліотеки та архіву Канади, фонд митрополита Іларіона (І.Огієнка) з архіву Української православної церкви в Канаді, архів генерала Михайла Садовського з архіву УВАН та Військово-історичного музею-архіву у Вінніпегу та ін.).

Архівні зібрання, що зберігаються у державних і недержавних архівах Канади, є надзвичайно цінними джерелами як з історії України та українського народу, так і історії української еміграції та вивчення внеску українців у розвиток канадського суспільства.

Українські архіви провінції Онтаріо

У провінції Онтаріо українські архіви зосереджені переважно у столиці Канади – Оттаві та одному з найбільших міст країни – Торонто, де мешкає близько 30% українського населення Канади.

Відповідно до свого статусу, Бібліотека та архів Канади (Оттава) зберігає документи національного значення, серед яких понад 220 фондів українського по-

ходження та створених канадськими українцями. Об'єднання заснованого 1872 р. Національного архіву Канади й Національної бібліотеки Канади в одну установу відбулося відповідно до Акту про Бібліотеку та архів Канади від 22 квітня 2004 р. Із погляду комплектування документами українського походження в історії архіву важливими є 1970–1980 рр. Активна популяризація архівом у той час ідеї створення зібрань етнокультурних громад мала позитивні результати: першими серед українських організацій на державне зберігання передали свої архіви Комітет українців Канади та Товариство української національної молоді Канади, у 1974–1975 рр. надійшли колекції відомої громадської діячки, лідерки українського жіночого руху, письменниці Олени Кисілевської та її сина – історика, соціолога, журналіста Володимира Кисілевського. На початку 1980-х рр. із Мюнхена було офіційно передано збірку Українського національного уряду в екзилі, із Відня – архів видатного громадсько-політичного діяча А.Жука, із Женеви – документи колишнього дипломата, професора М.Єрем'єва.

Нині у Бібліотеці та архіві Канади зібрано фонди особового походження – колекції А.Жука, Я.Рудницького, М.Єрем'єва, К.Антонович, О.Войценко, В.Кисілевського, Р.Гнатишина, М.Мандрики та ін., родинні фонди Шандро, Шептицьких-Потворовських, Хоффманів, Вайнсів та ін., архіви громадських об'єднань (Канадської асоціації славистів, Канадської ради церков, Комітету українців Канади, Союзу українських студентів Канади, Союзу української молоді Канади, Української молодіжної організації «Пласт», Українського національного молодіжного об'єднання Канади, Українського товариства «Просвіта» та ін.), аудіо- та відеоколекції, геральдична колекція, колекції плакатів і українських газет (1907–1980 рр.) та ін., що відображають історію державотворення України, її духовний і культурний розвиток, життя українців у Канаді, а також близько 3,18 млн Мб інформації в електронному форматі.

Неодноразово за останні роки привертала увагу дослідників колекція А.Жука – своєрідний архів українського визвольного руху початку ХХ ст., дбайливо зібраний і збережений людиною, яка усвідомлювала значення історичних джерел для об'єктивних досліджень. Висунута Центральною управою УСС ідея створення на початку 1920-х рр. у Відні товариства «Український музей-архів» для «збирання і сконцентрування в однім місці, упорядкування і відповідного забезпечення цілості і сохранныости актів урядових установ ЗУНР»²⁷ була надзвичайно близька А.Жукові, але бездіяльність щодо її втілення непокоїла його як свідомого українця. Звертаючись до президента ЗУНР Є.Петрушевича, він наголошував: «...мене ця справа не обходить як держателя архівних і музеальних речей»²⁸. Та склалося так, що першим архівосховищем для збірки А.Жука стала його невеличка віденська квартира, а збирання й упорядкування архіву до кінця життя стало місією відомого українця. Він мав наміри передати його до НТШ у США чи до архіву УВАН у Нью-Йорку, однак зусиллями канадського дослідника Ю.Бошика та архівіста М.Момрика на початку 1980-х рр. колекцію було переправлено з Відня до Оттави.

Важливою складовою збирання є особисті документи фондоутворювача, щоденники, нотатки, записники, приватне листування. Окрему групу у складі колекції становлять документи, пов'язані з діяльністю СВУ, РУП–УСДРП (у тому числі біографічні матеріали про Д.Антоновича, В.Дорошенка, Л.Когута, А.Лівицького, Б.Мартоса, М.Порша, В.Симовича та ін.). Велику цінність мають документи, які відображають діяльність Загальної української ради, Української національної ради, Українського державного союзу у Відні, Комітету оборони західноукраїнських земель тощо. Важливе значення для дослідження історії дипломатії має комплекс документів, пов'язаних із дипломатичною діяльністю А.Жука – документи, газетні вирізки, статті, бюлетені прес-бюро дипломатичних представництв УНР та ін. Цінну інформацію містять епістолярні джерела –

листування з С.Єфремовим, А.Крушельницьким, І.Огієнком, О.Олесем, М.Грушевським, В.Липинським, Л.Цегельським, М.Васильком, М.Поршем, В.Темницьким та ін.

Не менш складна одіссея фонду громадського діяча, журналіста, дипломата Михайла Єрем'єва (1889–1975 рр.), який на схилі життя основним завданням визначив упорядкування свого колосального архіву. Як науковець, він усвідомлював значення збірки для історії. «Само собою, що не весь матеріал є цінний, але є багато унікальних, як наприклад, моє листування з українськими і прометеєвськими діячами, яке виносить понад 500 листів. Там є листи М.Тишкевича, В.Винниченка, Б.Мартоса, Лівіцьких (батька й сина), М.Ковалевського, кн. Трубецького до наших послів в Європі. Є наші дипломатичні документи, паспортні дипломатичні і консульські, видання еміграції... Все це має історичну цінність, яка значно збільшиться, коли я зможу сам упорядкувати мої збірки, – писав він менше, ніж за два роки до смерті. Висновків про необхідність особисто впорядкувати свій архів М.Єрем'єв дійшов після кількох невдалих спроб доручити цю важливу справу добровільним помічникам (один з яких навіть викрав старовинні гравюри й усі марки, а іншому не знайшлося місця в домі для роботи), відсутності розуміння в родині важливості архіву й краху ідеї створення в Женеві центрального українського архіву. 84-річний учений усвідомлював брак часу на тривалу роботу. Не маючи засобів для життя, він вирішив продати архів за 25000 шв. франків для того, щоб мати кошти на упорядкування архіву, а решту грошей залишити за заповітом інституції, яка придбає його архів. На початку 1980-х рр. збірка опинилася в Національному архіві Канади.

Фонд М.Єрем'єва має у своєму складі його особисті та родинні папери, дипломатичні документи, листування. Великий блок, на цінності котрого наголошував фондоутворювач, становить листування з Д.Андрієвським, М.Аркасом, С.Бараном, Є.Бачинським, О.Шульгиним, Є.Деславом, Д.Дорошенком, С.Драгомановим, В.Кисілевським, А.Макаренком, Б.Мартосом, Є.Онацьким, В.Прокоповичем, М.Рудницькою та ін. Широко представлено документи про українську дипломатію доби УНР, Товариство Симона Петлюри, родину Андрія Чеховського та ін.

Цінну інформацію з історії української культури містить фонд живописця, графіка, дружини Дмитра Антоновича – Катерини Антонович (Серебрякової) (1884–1975 рр.). Тут зібрано її особисті документи, листування як у родинних справах (листи від Марка, Алли, Ярослава Рудницького), так і в громадських, наукових, культурних (листування з Б.Мартосом, В.Міяковським, Ю. та Н.Русовими, У.Самчуком, М.Садовським, О.Шульгиним, О.Тимошенком, О.Войценко та ін.; з Українським виставковим комітетом, Комітетом українців Канади (далі – КУК), Українською жіночою організацією в Америці, НТШ, Українською православною церквою у США, Світовою федерацією українських жіночих організацій (далі – СФУЖО), Українським музеєм-архівом у Клівленді), рукопис життєпису К.Антонович та біографічні нотатки, вирізки з газет. Поряд із документами зберігаються друковані матеріали: газети, журнали, дитяча література (поєми, переклади) тощо.

Зі змістом мікрофільмованого фонду громадсько-політичного діяча, журналіста, літературного критика, ідеолога українського інтегрального націоналізму Дмитра Донцова (1883–1975 рр.) можна ознайомитися в копіях. Тут зберігаються його особисті документи, рукопис автобіографії, записні книжки, щоденники, адресна книга, матеріали про відзначення 80-літнього ювілею та 50-ліття письменницької праці, газетні вирізки про похорони Д.Донцова, документи майнового характеру, документи службової та громадської діяльності, «Справи Донцова» в Англії та Канаді щодо обговорення права в'їзду Д.Донцо-

ва до Канади та вимог видачі його Москві, епістолярій (зокрема листування Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії за 1919–1920 рр.), наукові і творчі рукописи (машинопис статті «Мазепина зоря і наш прогресивний вік» та ін.), матеріали, зібрані для написання наукових праць, бібліографія праць Д.Донцова з літературної критики та ін. Частина документів біографічного характеру оприлюднено Галиною Сварник у журналі «Воля і батьківщина» (Львів) (2003. – №1).

Цікаву інформацію для українських студій (попри не надто значний обсяг – 5,4 м текстових документів та 18 фотографій) містить фонд географа, демографа, картографа, енциклопедиста, організатора української науки Володимира Кубійовича (1900–1985 рр.). Майже половину свого життя цей видатний діяч присвятив створенню енциклопедії України, відтак у його фонді сконцентровано офіційні документи й листування, що висвітлюють підготовку енциклопедії (протоколи й матеріали сесій Головної ради НТШ за 1966–1969 рр., документи щодо обрання членами НТШ, характеристики, листування з приводу оплати видання «Енциклопедія українознавства» та ін.), збереглися також більш ранні матеріали: копії листів 1920–1930-х рр., протоколи засідання надзornoї ради Видавничої спілки (1940–1941 рр.), протокол та акти інвентаризації магазину Відділу суспільної опіки УЦК у Кракові від 17 червня 1942 р. Про особливу увагу до організації українських студій у Канаді та роль Володимира Кубійовича у цій справі свідчить листування, вирізки з газет про створення при Університеті Альберти постійного інституту українських студій.

Важливим джерелом до історії української дипломатії доби УНР є фонди науковців і громадських діячів Микити Мандрики та Данила Лалкова, де відклалися дипломатичні паспорти, кур'єрські посвідки, особисті документи, відомості про службову діяльність, листування. Цінну інформацію містять також фонди визначного географа, дослідника українських поселень у Канаді І.Теслі, художниці Н.Геркен-Русової, літературознавця і філософа Ю.Русова, першого генерал-губернатора Канади українського походження Р.Гнатишина та ін.

До найбільших українських зібрань у Оттаві належить колекція політичного і церковного діяча, журналіста, дипломата Євгена Бачинського (1878–1978 рр.), яка міститься в Бібліотеці Карлтонського університету. Вона має кількісні параметри 115 л. м., у тому числі 67 л. м. рукописів і 1500 од. друкованих видань, і включає документи офіційного та особового походження (протоколи, листування, підготовчі матеріали та рукописи наукових праць), примірники й вирізки з газет, які відображають діяльність української еміграції в Європі від кінця XIX ст. до 1960 р., книги (монографії та серійні публікації).

Доля цього цінного зібрання подібна до долі зібрань А.Жука і М.Єремєва. «Не знаю, як Ви улаштувалися з своїми архивами? Я ж цілком безпомічний і під обстрілом злих духів (буквально!), бо свої у мене викрали частину бібліотеки і... продали, може й ворогам! ... Все, що назбирав за 54 роки, може погинути. Особливо мені було шкода мої «Діярії» з 1900–1950 рр. з документами, котрі я ретельно писав і складав. А як Ви собі порадили? Може й мені поради-те?»²⁹, – звертався він до А.Жука в листопаді 1961 р. Є.Бачинський прагнув зберегти архів «за всяку ціну», відтак шукав надійного місця. Результати пошуків не втішали: женевські бібліотеки брали на депозитне зберігання переважно зібрання, які торкалися Швейцарії, отже, його архів був непрофільним. До США він вирішив колекцію не пересилати. Між тим цінні документи з архіву зникли – крім втрачених на початку 1960-х рр. зі скринь, що зберігалися на горіщі будинку його сина в Женеві, частину викрали «дослідники», які працювали з дозволу власника в його архіві, частину Є.Бачинський передав до Бібліотеки Симона Петлюри в Парижі, подарував українським військовополоненим та біженцям у Західній Європі.

Передавання колекції на зберігання до бібліотеки Карлтонського університету розпочалося в червні 1976 р. з ініціативи Ю.Бошика, який побувавши з науковою метою у Бюллі, де мешкав Є.Бачинський, привернув увагу суспільства до історичної цінності зібрання. Д-ра Ю.Бошика було делеговано до Швейцарії і надано повноваження щодо переговорів з Є.Бачинським та перевезення зібрання. Незабаром колекцію було розташовано у відділі спеціальних зібрань архіву університетської бібліотеки. 1982 р. до складу колекції було включено зібрання Л.Бачинського, до якого увійшли матеріали, передані Є.Бачинським братами в 1950–1960-х рр.

Серед документів біографічного характеру, крім тексту автобіографії з машинописними примітками, збереглися листування, листівки, проїзні документи (квитки, ваучери тощо), ресторанный меню, фото. Найважливішою частиною колекції є щоденник. «Може як попаде до рук правдивих істориків (не марксистів із ленінською принциповою брехнею) так бодай на приложених документах призадумуються»³⁰, – сподівався Є.Бачинський, ретельно впорядковуючи свої записи впродовж багатьох років. Його «діярій» складається з майже 230 тек рукописів та 400 – публікацій (переважно газетний матеріал) за 1905–1939 рр. Блок «Біографічні досьє» включає перелік 1500 осіб, про яких Є.Бачинський збирав відомості, листування (у тому числі копії власних листів), біографічні нотатки, вирізки з газет, фото. Блок «Хронологічні досьє» – близько 400 тек з інформацією про події впродовж 1914–1968 рр. Важливим джерелом до історії УАПЦ є документи та газетні вирізки, нотатки, листування, документи, прес-релізи, протокол великих микільських зборів Всеукраїнської православної церковної ради 11–13 травня 1927 р., рукопис Є.Бачинського з історії УАПЦ, праці А.Гриневича, В.Липківського та ін. У складі колекції є і творчі матеріали Є.Бачинського (брошури, журнали, вирізки з газет, тексти проповідей), рукописний список публікацій (311 назв за 1905–1955 рр.), 465 видань із його бібліотеки, 258 позицій періодичних видань.

Широко відома своїми українськими збірками столиця канадського українства – Торонто. Одну з найвідоміших установ, що зберігає великий масив архівної україніки, – Українсько-канадський дослідно-документаційний центр – створено групою українських громадських діячів 1982 р. як Комітет дослідження голоду в Україні при Інституті св. Володимира в Торонто (від 1986 р. – Центр дослідження голоду в Україні) з метою збирання документів про голодомор 1932–1933 рр. у державних архівах країн Європи. Від 1988 р. установа функціонує як Українсько-канадський дослідно-документаційний центр під патронатом Комітету українців Канади та Світового конгресу вільних українців. Завдання центру полягають у вивченні та оприлюдненні об'єктивної інформації про голодомори в Україні, а також збирання, опрацювання і зберігання колекцій з історії та культури України та українців Канади, усних свідчень про голодомори в Україні та події періоду Другої світової війни; підготовка конференцій, семінарів, виставок, документальних фільмів і видань з основної проблеми досліджень.

У створеному 1988 р. архіві центру зберігаються копії документів офіційного походження, фотодокументи, часописи, листування, фоно- та відеодокументи «усної історії», інші відеодокументи. Поповнення архіву відбувається за рахунок цілеспрямованого виявлення документів, які стосуються основної проблематики досліджень, та шляхом передавання архівів відповідно до волі фондоутворювачів. Від приватних осіб документи (оригінали, копії) надходять як із Канади, так і України. Спеціальним джерелом поповнення архіву є записування інтерв'ю зі свідками ключових подій української історії. Так, понад 800 інтерв'ю англійською й українською мовами, проведені зі свідками голодомору, акумульовані в центрі за результатами реалізації проекту усної історії, що проводив-

ся під керівництвом Канадського товариства усної історії за фінансової підтримки міністерства культури і зв'язку провінції Онтаріо. Копітку працю з упорядкування і розбудови архіву здійснює Іроїда Вінницька.

За складом документи поділяються на такі тематичні групи: Документи про великий голод 1932/33 рр.: відеодокументи зі свідченнями очевидців голодомору 1932–1933 рр. в Україні; копії англійських, італійських, американських повідомлень про голодомор, листування, резюме, прес-релізи, рахунки до фільму «Harvest of Despair», дитячі твори, зібрані за результатами 24-ого конкурсу СФУЖО ім. Марусі Бек (1993–1994 рр.) «Голод-33 моїми очима», дослідження Романа Сербина; Документи про події Другої світової війни в Україні: «Яворівський архів» – 216 негативів 1945–1951 рр., на яких зафіксовано тактичні навчання бійців УПА Коломийсько-Косівської округи, походи і рейди, зустрічі з цивільними, харчування, похорон, святкування Великодня тощо; архів світлин зв'язкової УПА Василя Русинюк; 324 життєві історії репрезентантів «воєнного покоління», в яких відображено примусове переселення 1944–1947 рр. під час операції «Вісла», події Другої світової війни за часів нацистської окупації на Східній Україні, на Рогатинщині, Станіславщині, Львівщині, Тернопільщині; голод 1946–1947 рр.; радянські концтабори та спецпоселення, зібрані 1993–1995 рр. у ході виконання спільного науково-дослідного проекту «Україна в Другій світовій війні» Центру та Інституту історичних досліджень ЛДУ ім. Івана Франка. Документи про українців у Канаді: спогади та різні матеріали про імміграцію до Канади, перебування українців у Канаді та ін.; опубліковані та неопубліковані спомини (100 од.); збірка документів усної історії про примусові роботи в Німеччині, німецьку і радянську окупацію, історію українсько-канадських родин та ін.; збірка фотодокументів: родинні фото, фотодокументи про українську діаспору, Другу світову війну та ін.

У Бібліотеці рідкісних видань ім. Томаса Фішера Торонтського університету зберігається кілька унікальних архівних фондів. Ідеться передусім про фонд Данила Скоропадського, переданий 2004 р. донькою особистого секретаря гетьманіча Родіона Калюжного (1950–1959 рр.) – Лідією Калюжною. У складі фонду – обітничі та життєписи членів Союзу гетьманців-державників (І.Петрушевського, С.Грушевського, П.Ковальчука, О.Зелінської, П.Усенка, П.Сторожка-Возняка, В.Королика та ін.), листування з організаційних питань, копії з наказів гетьмана Павла Скоропадського, вирізки з часопису «Український самостійник». Істотний за обсягом документальний масив становить листування Д.Скоропадського, де є значна кількість листів його особистого секретаря в 1950–1959 рр. Р.Калюжного. Збереглися також фінансові документи, часописи, обіжники (1949–1959 рр.), журнали, брошури, копії документів, періодичні видання, фото з табору для переміщених осіб у Міттенвальді (Німеччина) (1946–1949 рр.).

Другий великий архівний фонд у бібліотеці рідкісних видань ім. Томаса Фішера становлять документи письменника Аркадія Любченка (1889–1945 рр.). Виконання ним обов'язків секретаря ВАПЛІТЕ (1925–1928 рр.) та належність до спілки пролетарських письменників «Гарт» (1923–1925 рр.) і літературної організації «Пролітфронт» (1930–1931 рр.) зумовили наявність у складі фонду документних масивів, пов'язаних із діяльністю цих творчих спілок. Величезний масив складає офіційне та приватне листування А.Любченка з різними особами та установами: М.Хвильовим, Ю.Яновським, М.Кулішем, Г.Колядою, М.Бажаном, М.Ірчаном, М.Рильським, О.Білецьким, І.Ле, А.Барбюсом, М.Цветаєвою, С.Подолінським та ін., кіностудіями ВУФКУ та «Українфільм», редакціями ДВУ, «Книгоспілки», журналів «Червоний шлях», «Нове мистецтво», «Життя й революція», «Шлях до здоров'я», газет «Пролетар», «Літературна газета» та ін. Документи, пов'язані з творчою діяльністю А.Любченка, представлені урив-

ками із творів, статтями, відгуками про його творчість. Крім, власне, творів А.Любченка, у фонді акумульовано статті та твори, зібрані ним самим. Цінну частину фонду становлять фотодокументи різних років, у тому числі 26 фото письменників України, фотоальбом «Письменники радянської України» тощо.

Крім цих двох великих фондів викликають інтерес колекції Литовченка, П.Потічного, документи Д.Дж.Ремпела.

Центр східноєвропейських досліджень Петра Яцика Торонтського університету має у своєму розпорядженні копійні матеріали про історію УПА з колекції багатолітнього редактора видавничої серії «Літопис УПА», викладача в університетах Канади, Німеччини, України і Китаю П.Потічного. Це зібрані дослідником в українських, російських, польських архівах відомості про чекістські операції, зведення і донесення з оперативно-службового використання частин округу по Львівській, Дрогобицькій, Станіславській областях, про втрати вояків УПА, оперативні звіти підвідділів 1946–1947 рр., відомості про бойові дії загонів Ясеня, Ворона, Бистрого, Лиса, Пащенка, Мисливця та ін., листування з різними особами і установами, архів місії УПА на території Німеччини, архів редакції «Літопису УПА», архів Товариства колишніх вояків УПА в США й Канаді, спогади діячів українського підпілля, звіти різних міжнародних пресових агенцій в Україні. Оригінали записів П.Потічного зберігаються в архіві університету.

Там-таки зберігається колекція заслуженого професора й колишнього голови відділу слов'янських студій Університету Торонто Юрія Луцького, де зібрано його листування (доступ тимчасово обмежений), документи, які висвітлюють науково-педагогічну та науково-організаційну діяльність, щоденники і мемуари проф. Ю.Луцького та його діда і матері, газетні вирізки, фото. Цінним джерелом українознавчих досліджень є збірка проф. Скота М. Едді, документи якої відображають його діяльність як члена департаменту економіки Університету Торонто (переважно за 1971–2003 рр.), включає опубліковані та неопубліковані рукописи, дослідницькі матеріали. Невеликі за обсягом колекції Г.Скілінґа (0,52 м) та С.Фролюка (0,07 м) містять офіційні документи, листування (у тому числі зі студентами), творчі матеріали. Крім того, в університетському архіві зберігаються матеріали про українських студентів, документи різних товариств і організацій, пов'язаних з університетом, що є важливим джерелом для дослідження процесу викладання українознавчих курсів в університеті, а також участі української громади в науковому житті міста.

Також цікавими є фонди офіційного та особового походження, які зберігаються в Архіві провінції Онтаріо: метричні книги, спеціальні колекції (фотографії, картографічні збірки, технічна документація, мистецька і записи). Особливе значення мають збірки Українського народного дому та колекція українського громадсько-політичного діяча, журналіста і видавця С.Росохи з періоду 1899–1986 рр. Колекція передана до архіву членами родини і включає листування автора з родичами й друзями в Україні, з українськими організаціями – Спілкою українських журналістів Канади й Спілкою українських журналістів на вигнанні. У колекції документів зберігаються також матеріали, які належать до українських національних організацій із періоду 1912–1984 рр. (ОУН, Спілка українських політичних в'язнів Української національної Ради в Європі, Української національної федерації), документи Української організації ветеранів із 1918–1986 рр., документи культурних і мистецьких організацій, близько 2000 фотографій, на яких зображені політичні, релігійні, культурні події в Україні і в Канаді, а також фотографії українських і канадських діячів.

Подібні матеріали зберігаються в Архіві міста Торонто, де можна віднайти інформацію про минуле етнічних груп, що мешкали в місті.

Українські архіви провінції Манітоба

Давні традиції має й українська громада столиці провінції Манітоба – Вінніпега. Саме тут 1944 р. виник український громадський культурно-освітній центр – Осередок української культури й освіти. Мета інституції полягала в консолідації активних сил задля розвитку української культури й освіти в Канаді, належній репрезентації українських культурних надбань у Канаді, досягненні конструктивної співпраці українців із представниками інших етнічних груп Канади й Америки. До найважливіших завдань осередку належали організація вищих освітніх курсів для учителів «рідних шкіл» та інших фахових курсів, створення української книгозбірні, музею, архіву, започаткування науково-популярної серії «Культура й освіта», поширення інформації про українські культурно-освітні справи³¹.

Першим надходженням до архіву осередку була збірка видатного композитора О.Кошиця (1875–1944 рр.), який пішов із життя через кілька місяців після створення осередку – 11 листопада 1944 р. На вшанування пам'яті видатного діяча культури дирекція осередку відразу розпочала підготовку до видання його спогадів, залучивши до їх переписування та редагування дружину композитора, яка на той час мешкала в Америці. Відтоді історія осередку тісно пов'язана з ім'ям Тетяни Кошиць (1892–1966 рр.) – довголітньої управительки музею, архіву і бібліотеки осередку. Рукопис спогадів, як і щоденникові записи про подорож Української республіканської капели, зберігаються у збірці О.Кошиця в архіві осередку разом із записниками 1920–1940-х рр., біографією, шаржами художника О.Савка на учасників капели. Цікаві для дослідників творчого шляху українського маестро його особисті документи. Зворушливу історію зафіксували листи позашлюбного сина композитора – Дмитра Кошиця (військового льотчика, який трагічно загинув) та вирізки з газет про нього. Заглибитися у творчу лабораторію митця дозволяють каталог нот і музичних книжок, вирізки з газет про концерти в Бельгії, Іспанії, Франції, про поїздку до Польщі, повідомлення про концерти на радіо та ін.

Незабаром після надходження збірки О.Кошиця архів осередку поповнився збірками І.Боберського та Є.Коновальця. Значна за обсягом збірка відомого українського громадсько-політичного діяча Івана Боберського (1873–1947 рр.) включає його щоденник (опублікований 2003 р. у Києві Ю.Мициком) та автобіографію, листування з В.Сікевичем, Г.Скегаром, В.Авраменком, Є.Деславом, О.Сушком, тексти біографій Г.Скегара, Д.Лалкова; програми Українського народного дому у Вінніпегу тощо. Майже десятилітнє перебування І.Боберського в Канаді, спершу як представника уряду ЗУНР та Українського Червоного хреста (1920–1924 рр.), згодом як голови компанії «Трансатлантик», яка опікувалася еміграцією та поселенням українців (1924 р.) та керівника українського відділу пароплавної компанії «Кунард» (1925 р.), його співпраця з Асоціацією добробуту українських емігрантів св. Рафаеля в Канаді зумовили наявність у колекції відповідних документних комплексів. Це списки українців у Канаді та США, листування дипломатичного представництва ЗУНР у Канаді, адреси українців у Канаді, документація про подорожі до Європи, інші справи щодо опіки над емігрантами та їхнього виїзду до України, анкети, реклами, списки, бюлетені, звіти про кількість родин, які виявили бажання приїхати до Манітоби (1927–1928 рр.) тощо.

Колекція визначного військового і політичного діяча, ідеолога українських націоналістів Євгена Коновальця (1891–1938 рр.), передана до осередку його дружиною Ольгою Федак-Коновалець, включає різноманітні матеріали (документи і речі музейного характеру): посвідку для вступу на сесію ООН, залізничні квитки, вітальні листівки М.Світличного, З.Кузелі, М.Селешка, меню з іта-

лійських ресторанів, листування з Д.Донцовим, Р.Дашкевичем, І.Рудницьким (частина епістолярію була повернута сподвижникам Є.Коновальця), комплекти часописів «Сурма» й «Літопис Червоної Калини», книги з бібліотеки Є.Коновальця, 9 італійських монет, гаманець, квитки, стрічки з його могили, помертна маска.

Документи про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії (накази, телеграми, фінансові документи, випуски бюлетеня прес-бюро місії, статті на політичні теми, вирізки з газет про Україну) збереглися у фонді Є.Онацького. Цінним джерелом до історії дипломатії є машинопис двох його спогадів «Сторінки з римського щоденника» (1920 р., грудень 1935 р.; 1936–1943 рр.). Результати діяльності Є.Онацького як ученого-етнолога відображає машинопис «Енциклопедії символів, вірувань і обрядів українського народу» (2 томи), інкорпорованої до «Малої енциклопедії».

Відомості про режисера і оператора, котрий зняв перший експериментальний звуковий фільм «Марш машин», удостоєного нагороди «Оскар» за найкращий фільм європейського кіно 1939 р. – «Війна хлопчаків» – уродженця Київщини Ежена Деслава (Євгена Слабченка) (1898–1966 рр.) збереглися в його фонді. Важливим етапом свого життя він уважав роботу дипломатичного кур'єра в МЗС УНР упродовж 1919–1921 рр. Перлиною його колекції є незавершений машинопис праці «Дипломатична історія України» (1964 р.) з ілюстраціями (картами, схемами, фото, макетами обкладинок) – перша спроба створення синтетичної історії української дипломатії.

Надзвичайно цікаві спогади про Київ збереглися у фонді письменниці Докії Гуменної, авторки роману «Діти Чумацького Шляху» разом із машинописами її повістей «Мана», сатиричної комедії «Епізод із життя Європи Критської», роману «Гніздо над безоднею» та матеріалами до нього, виданням «Вічні вогні Альберти» (Едмонтон, 1959).

Крім фондів особового походження, в архіві осередку зберігаються фонди українських установ і організацій. Зокрема, цінним джерелом для вивчення історії еміграції є фонд Асоціації добробуту українських емігрантів св. Рафаеля в Канаді (1925–1938 рр.), де відкриті справи емігрантів, яким надали допомогу при в'їзді до Канади.

Унікальні світлини й негативи з колекції фотодокументів (75 тис. одиниць) відтворюють життя українців як на батьківщині, так і в еміграції, переважно в Канаді. До таких належать фото Олени і Михайла Теліг, батька і матері Михайла Теліги. Крім фотографій, збереглися окремі документи Олени Шовгенів (свідчення про закінчення повного курсу 7 кл. реальної школи на Українських матуральних курсах у Подебрадах від 26 жовтня 1923 р., рукопис вірша «Вже тисячі разів я допивала келих», лист від Мілени Рудницької та Олени Шепарович до Олени Теліги у справі видання журналу «Українська жінка» від 19 листопада 1934 р.) та Михайла Теліги (диплом інженера-садівника, виданий Українською сільськогосподарською академією в Подебрадах 8 червня 1929 р., посвідчення про півкурсіві іспити агрономічно-лісового факультету УСГА, іспитові свідоцтва Михайла Теліги, посвідчення Михайла Теліги про освіту 8 класів в Українській гімназії ім. Тараса Шевченка в Калішському таборі інтернованих у Польщі).

Окрему колекцію складають 64 рукописи, подані на конкурс спогадів, оголошений для українців на еміграції в Європі в 1947–1948 рр. Осередком української культури і освіти. Різні за стилем, але однаково емоційно насичені пережитими почуттями, спогади (здебільшого підписані псевдонімами) відтворюють найтрагічніші віхи історії України: сталінський терор, голодомор, Друга світова війна. Це рукописні й машинописні тексти, обсягом від кількох аркушів до сотень сторінок, написані на картках, окремих аркушах або в зошитах, об'єд-

нані спільним бажанням зафіксувати правду про ті чорні дні. Відзначений першою премією матеріал Ф.Правобережного «П'ять років» або «Великая Отечественная война СССР, роки 1941–1945» опубліковано двічі: у Вінніпегу в 1954 р. та Києві 2002 р. Другу премію здобув С.Гребенківський за твір «Між серпом і молотом або поза межами основних прав і вольностей людини: Записки і спомины про ситуацію в Західній Україні в часі 1 вересня 1939 р. до 31 березня 1947 р.». Поза тим, на публікацію заслуговують і інші свідчення. Наприклад, О.Вороніна про знищення більшовиками 400 в'язнів під Харковом у жовтні 1941 р.; Г.Кашинської про голод на Дніпропетровщині 1932–1933 рр., І.Зозулі «Правда про колгоспи», П.Ціпкала «Чорні дні Єжовщини», Д.Солов'я «Розгром Полтави», Д.Гонти «Друкарство Західної України під час окупації», спомины А.Яковліва та ін.

У колекції карт осередку зібрано 350 арк. карт за 1550–1990 рр., у тому числі 100 картографічних праць видатних європейських картографів початку XVI–XIX ст.

Загалом збережені в архіві осередку колекції відомих українців, українських установ і організацій містять цінну (почасти унікальну) інформацію з історії українських визвольних змагань 1918–1920 рр., української дипломатії, міжвоєнної та повоєнної еміграції, культурного і громадського життя українців у Канаді.

Другою недержавною архівною установою у Вінніпегу є архів ВУАН і Військово-історичний музей-архів, основу фондів якого становлять документи УВАН у Канаді та збірка Українського воєнно-історичного інституту (остання надійшла до Вінніпега з Торонто 1969 р. відповідно до угоди між інститутом в особі М.Битинського та УВАН у Канаді). Обов'язки директора музею підполковник армії УНР М.Битинський прийняв від генерала М.Садовського в жовтні 1967 р., за два місяці до його смерті. УВІІ було створено у травні 1948 р. для «увічнення пам'яті про збройну визвольну боротьбу за державність України» з обранням довічним його керівником генерала М.Садовського. Архів інституту тривалий час зберігався у приватному помешканні його керівника. Після смерті М.Садовського збірку було спочатку переміщено до будинку Української православної громади при катедрі св. Володимира в Торонто, а в січні 1970 р. – до приміщення УВАН у Вінніпегу. 22 січня 1981 р. його відкрито під назвою Військово-історичний музей і архів УВАН. Упродовж 2002–2006 рр. Софія Качор здійснила детальний опис архіву ВІМА.

Збірка включає документи, пов'язані з діяльністю інституту впродовж 1948–1969 рр.: протоколи президії (дирекції) УВІІ, офіційне листування, статут (заповіт) засновників інституту, документи про передавання майна інституту до УВАН у Канаді, фінансові документи, інвентарні книги музейних експонатів і бібліотеки; списки осіб, які передали музейні експонати, архівні документи, видання інституту.

Складовою зібрання є архів генерала М.Садовського: особисті документи, тексти статей і доповідей, листування з М.Єрем'євим, В.Авраменком, М.Мандрикою, В.Петровим, В.Сікевичем, О.Шульгиним, А.Жуком, М.Стаховим, В.Дорошенком та ін., документи про заснування нагороди Хрест Симона Петлюри, грамоти, бланки, матеріали з таборів переміщених осіб, документи про УНР, діяльність Української православної церкви.

Біографічні матеріали містять цінні відомості про життя багатьох визначних громадських та політичних діячів (Є.Бачинського, І.Боберського, П.Болбочана, В.Винниченка, С.Вітвицького, Н.Вояковського, архієпископа Вільгельма (Василя Вишиваного), В.Кубійовича, І.Мазепи, А.Левицького та ін.). Заслуговує на увагу зібрання матеріалів про Симона Петлюру: газетні вирізки, оголошення про вшанування пам'яті головного отамана військ УНР, фотографії, листівки та листування з Ольгою Петлюрою.

Окрему групу матеріалів становлять рукописи та машинописи спогадів учасників визвольної боротьби – Л.Биковського, М.Битинського, С.Волинця, П.Зайцева, М.Крата, М.Лівицького, В.Петрова, У.Самчука, М.Угриня-Безгрішного, Л.Шанковського та ін.

В акті приймання-передавання від 2 жовтня 1969 р. УВАН зобов'язалася «в слухний час» передати майно архіву-музею до України. А на випадок ліквідації УВАН передбачалося передати музей «відповідній авторитетній інституції». Від середини 1990-х рр. Музей Збройних сил України веде переговори з УВАН у Канаді про передачу колекції. Однак з огляду на цінність архіву УВАН і особливості зберігання архівних документів це питання слід розглядати за участю українських архівістів.

Архів Української православної церкви в Канаді від кінця 1990-х рр. відомий українським дослідникам як місце зберігання архіву митрополита Іларіона (І.Огієнка) завдяки переддрукованому опису цього зібрання, укладеному Володимиром Сеньчуком³². У складі архіву митрополита Іларіона, який згідно з його заповітом, має також колись повернутися в Україну, – документи біографічного характеру, автобіографії, щоденники, документи про стан здоров'я, бібліографія його богословських праць, епістолярій (листи близько 500 респондентів), матеріали про УПЦ у Канаді та Америці, Українську греко-православну церкву в Канаді; матеріали, пов'язані з підготовкою журналів «Рідна мова», «Слово істини», «Наша культура», «Віра й культура» та діяльністю видавництва «Наша культура», документи про переклад Біблії; творчі матеріали, картотека, мапи, твори митрополита Іларіона, книжки, газети, бюлетені, дисертації, брошури, статті, вирізки тощо.

Утім архів митрополита Іларіона – лише частина цінного зібрання. Тут зберігаються архів церковної адміністрації (документи, що відображають діяльність консисторії, комітетів, комісій) та канцелярії; архіви митрополитів Андрія (Григорія Метюка), Василя (Василя Федака), першоєрархів та голів президії консисторії УПЦ у Канаді; значний обсяг мають фонди о. Савчука (Семена Савчука) – голови президії консисторії УПЦ у 1920–1950-х рр., першого головного редактора «Вісник УПЦ», створеного 1924 р.; о. Кудрика (Василя Кудрика) – редактора «Вісника УПЦ» у 1941–1960 рр.; священників о. Тимофія Міненка, о. Федора Керницького, о. Івана Сенченка; архіви церковних громад (Української православної церкви пр. Трійці та ін.); активних діячів громад і членів консисторії М.Ревуцького, І.Рубашевського, В.Іваника та ін.; метричні книги УПЦ у Канаді; документи церковних соборів (1918–2005 рр.); документи, пов'язані з діяльністю видавництва УПЦ у Канаді та редакції «Вісника УПЦ», функціонування крамниці церковних речей. Більшість фондів архіву не мають довідкового апарату, що практично робить їх недоступними для дослідників, хоч джерельне значення цих матеріалів незаперечне.

Видання з релігійної тематики із книгозбірні митрополита Іларіона (118 рукописів і стародруків XVI–XIX ст., серед яких примірники «Ключа розуміння» Й.Галатовського, Острозької Біблії, «Лексикону словенороського» П.Беринди) стали основою зібрання кирилических рукописів та стародруків Колегії св. Андрія при Університеті Манітоби. Повний список рукописів і стародруків із детальними описами книг бібліотеки колегії, підготовлений Раїсою Мороз, опубліковано 2002 р.

Досить ризоманітний і склад архіву Української католицької архієпархії у Вінніпегу. Тут, у фонді кардинала Йосипа Сліпого, збереглися документи з інформацією про відзначення першої річниці його смерті; стислий життєпис патріарха; програма відвідин ним Канади; заява кардинала про листування між московським патріархом Піменом і папою Іваном Павлом II із декларацією про обстоювання ідентичності і прав української церкви; листування з митрополитом

М.Германюком, з Українським пресовим бюро щодо видання бюлетеню «Вісті з Риму»; оголошення; брошури, фото, вирізки з газет, примірники італійських журналів та газет із публікаціями про кардинала Й.Сліпого.

У фонді митрополита А.Шептицького назбиралися листи (25 од.), записки, телеграми митрополита до єпископа М.Будки; листи А.Волошина до нього; вирізки з газет про діяльність митрополита; лист преосв. А.Кішки про підготовку популярної праці про А.Шептицького та ін.

В окремих фондах зберігаються документи митрополита М.Германюка, єпископів М.Будки, В.Ладики, М.Гринчишина, о. С.Їжака, Канадської апостольської делегації, Католицького церковного об'єднання, місіонерської організації св. Йосафата, архів Інституту-заповідника Маркіяна Шашкевича у Вінніпеґу та ін.

Із відкриттям 1949 р. в Університеті Манітоби департаменту славистичних студій у центральній бібліотеці ім. Єлизабет Дафу університету було засновано слов'янське зібрання, що включає колекцію манускриптів та рідкісних книг, зібрання Ярослава Б. Рудницького, а також матеріали, що стосуються питань україністики і славистики, колекцію родини Володимира Климкова за 1917–2000 рр. Серед найцінніших екземплярів колекції – кириличні манускрипти, зокрема знайдений у 1902 р. Олександром Колесою «Пом'яник з Городища» (1484–1737 рр.) із Волині. Загалом, згідно з реєстром, укладеним довголітнім головою славистичної колекції при Манітобському університеті С.Мушим, вона налічує 56 тис. позицій.

До найновіших архівів, заснованих у Вінніпеґу, належить створений 2003 р. при відділі архіву та спеціальних колекцій Університету Манітоби архів досвіду канадських українців. Його мета полягає у збиранні документів офіційного й особового походження про поселення українців, українські організації, видання й видавництва, танцювальні групи, що відображають життя українців у Канаді. Надалі планується об'єднання фондів архіву з бібліотечною славистичною колекцією та створення в Університеті Манітоби дослідного центру українського життя та українського вкладу в культурне, політичне й економічне життя Канади. Архів поповнюється документами визначних манітобців українського походження: Марії Вавриков – першої в Канаді судді-жінки українського походження, Михайла Іванчука – інспектора манітобських шкіл та дослідника українських поселень у Канаді; Володимира Климкова – диригента хору ім. О.Кошиця; професорів і викладачів університету: Ярослава Рудницького, Ярослава Розумного, Олександра Барана, Іроїди Тарнавецької, Стелли Гринюк, Роберта Б. Климаша та інших.

Українські архіви провінції Альберта

У найзахіднішій із трьох степових провінцій Канади – Альберті – мешкає близько 10% всього українського населення країни. Провінційний архів Альберти зберігає досить репрезентативний масив документів, які відтворюють діяльність українців та українських установ і організацій в Альберті упродовж століття. Це один із найбагатших на українські зібрання державних архівів Канади – тут зберігаються колекції знаних українців Альберти, фонди українських установ та організацій, багате фотозібрання – своєрідний фотолітопис українського життя в Канаді. Унікальні фотодокументи зібрано в колекції фотографа Миколи Гавінчука, який у своїх роботах зафіксував життя українців у преріях упродовж 1920–1950-х рр. У фондах архіву збереглася світлина найстарішого українського будинку (1890 р.), фото відомих українських родин Гавреляків, Шевчуків, Жуковських, Демчуків та ін. Серед фонозбірок інтерес становлять документи усної історії – записи інтерв'ю з українськими поселенцями, колекції записів української музики.

Провінційний архів має багаті родинні фонди (Панчуків, Стецьків, Шандро, Немирських, Варав та ін.) та фонди особового походження: Джона Соланича, Петра Зварича, Марії Лобай, Петра Саварина, Михайла Хом'яка, Трифона Федорука та ін. Надзвичайно цінним джерелом історії поселення українців у Канаді є спогади громадського діяча, автора і видавця читанки «Помічник для малих школярів до ужитку в початковій шкільній науці в Алберті і Саскачевані» (1911 р.) Петра Зварича та першого поштаря і «автора» назви першої слов'янської пошти («Восток») у Канаді Федора Немирського, який прибув до країни навесні 1896 р. і поселився в околиці Една-Стар. У фонді Петра Зварича збереглося його листування з Ольгою Войценко за 1956–1961 рр. про підготовку публікації в газеті «Український голос» спогадів та її відхилення. Відтоді це цінне джерело було опубліковано українською (Вінніпег, 1976 р.) і англійською (Едмонтон, 1999 р.) мовами.

Цікавий комплекс документів відклався у фонді журналіста, адвоката, громадського діяча Михайла Хом'яка (1905–1984 рр.). Ідеться про листування з В.Кубійовичем щодо створення в Канаді спеціального центру українських студій; проект праці комісії НТШ для дослідження життя і творчості митрополита А.Шептицького (у т. ч. підготовка споминок про нього та створення архіву-музею), листи В.Кубійовича до М.Хом'яка, П.Саварина та ін.; листування Михайла та Лесі Хом'яків із митрополитом Андреем (Григорієм Метьюком), із композитором проф. А.Гнатишиним. Загалом листування є найціннішою частиною цього фонду, до складу якого включено переважно друковані матеріали (газети, бюлетені тощо), фотодокументи, поштові картки.

Інформаційно насиченим є фонд адвоката, визначного громадського й політичного діяча Петра Саварина, де акумульовано спогади, листування (зокрема, із родиною Олесея Гончара), творчі матеріали та ін.

Фонди офіційного походження у провінційному архіві Альберти представлені збірками Українського греко-католицького об'єднання, Українських жіночих благодійних організацій, Едмонтонського відділення КУК, Українсько-канадського архіву-музею, журналу Федора Немирського «Про еміграцію», Української молодіжної асоціації та ін.

Цінні колекції архівної україніки зберігає архів Університету Альберти, де здебільшого акумульовано колекції університетських професорів, серед яких інтерес становлять збірки Івана Лисяка-Рудницького (листування з науковцями, колегами, із матір'ю – Міленою Рудницькою, нотатки та магнітофонні записи, нотатки до конференцій та промов, тексти лекцій, підготовчі матеріали до наукових праць), визначного географа, дослідника українських поселень у Канаді Івана Теслі (копії з австрійських архівів щодо українців, інтернованих в австрійських таборах за 1914–1918 рр.) та ін. Колекція Товариства українців у Великобританії містить документи періоду 1945–1952 рр., що стосуються допомоги українським переміщеним особам та європейським добровільним робітникам. Колекція документів КІУС передає історію створення і функціонування установи.

Поряд із державними інституціями в Едмонтоні функціонують громадські установи пам'яті, багатоаспектна діяльність яких засвідчує не лише активність українського життя в Альберті, але й шанобливе ставлення до українських традицій, історії та культури.

Понад чверть століття виконує свою високу гуманітарну місію заснований групою відомих підприємців з української громади в Едмонтоні на чолі з Григорієм та Стефанією Йошиками на початку 1970-х рр. з метою збирання документальних свідчень про життя перших українських переселенців у Канаді та збереження історії й культури канадців українського походження Українсько-канадський архів-музей Альберти (далі – УКАМА)³³. Формування фондів архіву відбувалося завдяки цілеспрямованому збиранню документів, що стосуються ук-

раїнського культурного й громадського життя в Альберті, під час спеціальних пошукових поїздок родини Йопиків та їхніх однодумців, а також завдяки передаванню на зберігання до УКАМА фондів особового та офіційного походження. Відтак архівна збірка набула колекції знаних репрезентантів української громади: першого етнічного українця у федеральному парламенті Канади М.Лучковича, видатного українського оперного співака М.Голинського, сотника УСС і відомого художника Ю.Буцманюка, колишнього в'язня нацистського концтабору Аушвіц у роки Другої світової війни І.Лаголи, відомого українського художника із Кракова професора Л.Геца, громадського діяча і підприємця Д.Куп'яка та ін. Важливе значення для дослідження внеску українців у розбудову канадського суспільства мають фонди українських установ та організацій: Української піонерської асоціації Альберти, відділу НТШ на Західну Канаду, едмонтонського відділу КУК, Української суспільно-харитативної служби, Клубу українських професіоналістів і підприємців у Едмонтоні, Українського музичного товариства в Альберті та ін. Унікальна колекція фотодокументів (понад 5000 одиниць) містить інформацію про українське піонерське життя в Альберті, різноманітні святкування та діяльність громадських організацій протягом ХХ ст., архітектуру українських церков і народних домів, про участь українців у канадській армії в роки Другої світової війни, визвольну боротьбу, польську паціфікацію, більшовицький та німецько-нацистський терор в Україні, відомих українських письменників і художників. Досить повна та різноманітна фоноколекція музичних творів українських композиторів.

Істотне наукове, історичне і культурне значення має велика колекція (понад триста назв) українських часописів, що виходили в Альберті та інших канадських провінціях, у США, Бразилії, Аргентині, Австралії, європейських країнах, в Україні та Китаї, у тому числі раритетні видання (українські газети з Маньчжурії з 1930-х рр., Карпатської України 1938–1939 рр., газети періоду Другої світової війни тощо).

До найновіших громадських архівних установ Альберти належить Український фольклорний архів Богдана Медвідського, що функціонує у Центрі українського і канадського фольклору імені Петра і Долорес Кулів при Університеті Альберти³⁴. Цей своєрідний науково-освітній та культурний центр засновано з ініціативи відомого вченого, ініціатора створення в Альбертському університеті кафедри української культури та етнографії, проф. Богдана Медвідського як зібрання документів і видань, що відображають розвиток духовної культури Канади, України та інших країн, і складають повноцінну джерельну базу для дослідження українських народних традицій. Упродовж своєї багатогранної науково-викладацької та науково-організаційної діяльності в Університеті Альберти (1971–2002 рр.) проф. Медвідський запровадив Українську фольклорну програму, результатом якої стали великі масиви аудіо- й відеодокументів та документів усної історії. Надалі основним джерелом поповнення фондів архіву стали приватні пожертвування від проф. Богдана Медвідського, д-ра Богдана Р. Климаша, Василя Гіни, Юрія Паленка, Кена Гуцуляка, д-ра Андрія Нагачевського, родини Мельничуків. Офіційне відкриття архіву відбулося 2001 р., а 2003 р. його було названо на честь Б.Медвідського.

Зібрання архіву включає понад 35 000 одиниць, серед яких документовані результати польових досліджень з українського фольклору в Канаді (аудіо- та відеодокументи), документи усної історії, рукописи, фотодокументи, програми досліджень, колекція грамплатівок, книги, часописи, журнальні та газетні вирізки. Зокрема, тут акумульовано книги й часописи з питань етнології та етнографії, звукозаписи українського канадського фольклору з експедицій 1964–1965 рр.; фільм про Великодні свята в місцевості поблизу Веллінгтона (1973 р.); рукописи тостів, обрядів, записані студентами під час експедиції та

ін.; 1200 платівок на 33 об. понад 150 фірм та незалежних виробників; понад 500 друкованих видань (книг, буклетів), рукописи на теми української музики (тексти народних пісень та їх обробка), танцю, народного мистецтва. Цінною складовою фондів архіву є збірки студентських та магістерських праць, де репрезентовано рукописи нині відомих дослідників Х.Небожук, Согу Хонга, Н.Шостак, Р.Білаша та ін.

Важливе значення для вивчення історії української еміграції та перших українських поселень у Канаді має архівна збірка наукового відділу музею «Село спадщини української культури»³⁵. Започаткована групою альбертців українського походження на початку 1970-х рр. і підтримана міністерствами культури й багатокультурності, а також громадських робіт Альберти ідея створення своєрідного пам'ятника українським піонерам була реалізована в концепції музею «живої історії». У результаті ретельної пошукової роботи під керівництвом Радоміра Б. Білаша тут зібрано колекцію інтерв'ю – документів усної історії, збірку технічної документації – креслень і планів, колекцію карт, тексти екскурсій.

Цінна збірка метричних та рукописних книг зберігається в архіві монастиря св. о. василіян у Мондері. Серед слов'янських манускриптів особливу цінність мають «Пом'яник» (1720–1780 рр.), стародрукований «Акафіст», Євангеліє XVI ст., «Тріодь» XV ст.

Українські архіви Саскачевана та інших провінцій

У степовій провінції Саскачеван переважна більшість українців мешкає в Саскатуні (близько 35 000) та столиці провінції Ріджайні (понад 23 000). Саскачеванський університет був першим вищим навчальним закладом у Канаді, який запровадив курси української мови та літератури. Першим – від створення 1945 р. до 1975 р. – очолював відділення слов'янських студій цього університету відомий учений, автор українсько-англійського словника Костянтин Андрусин (1907–1983 рр.). 1999 р. тут було засновано центр дослідження української культурної спадщини. Архів університету зберігає окремі фонди українського походження (збірки Д.Стрийка, К.Андрусина, товариства «Альфа-омега» та ін.).

Українські збірки провінційного архіву Саскачевана мають переважно невеликий обсяг – від 55 см до 6 мм. Однак і тут зберігається цінна інформація. Так, у фонді М.Стедишина містяться спогади про життя в Канаді, зокрема про історію Української греко-православної церкви в Саскачевані. Широко представлено родинні фонди Гарбузів (6 мм), Ослових (7 мм), Данкових (1,3 см), Лозинських (3 см), Дутків (2 см), Олексієвих (1,5 см) та ін. До найбільших за обсягом фондів належать збірки Євангеліни М.Білокур (6,2 м), мікрофільмовані фонди Василя Н. Лозовчука (1,5 м) та Генріха Еппа (4 м). Фонди українських установ та організацій репрезентовано збірками Української культурної асоціації; Української греко-православної церкви; Української католицької церкви, провінційної ради КУК у Саскачевані, Українського дому для людей похилого віку С.Джозефа, Українського музею в Канаді, Канадського інституту українських студій Університету Альберти, Української православної церкви всіх святих у Саскатуні, Королівського канадського легіону та ін.

Окремі збірки, утворені канадцами українського походження або українськими установами і організаціями Канади, зберігаються в університетських бібліотеках та міських архівах інших провінцій, де мешкають українці (Квебек, Атлантичні провінції, Британська Колумбія). Деякі документи зберігаються в архіві Університету Вікторії (папери Ж.МакЖильєре, Л.Стендерта, у фонді Об'єднаної церкви Канади) та архіві міста Ванкувера (фонд М.Гуцуляка). Роз-

різнені фонди переважно включають фото- та аудіодокументи, вирізки з газет та журналів. Упорядкування та дослідження таких матеріалів уможливить максимальне розширення джерельної бази українознавчих студій і глибше вивчення історії поселення українців у Канаді та їхнього внеску в розвиток канадського суспільства.

Стислий аналіз українських документних комплексів дозволяє зробити висновки про те, що Канада належить до країн, де зберігається один із найбільших масивів документів архівної україніки. Канадський уряд і українська громада цієї країни забезпечили належну збереженість документів, пов'язаних з історією України, українського народу та українців у Канаді. До багатьох важливих українських фондів і колекцій створено детальні описи, ознайомлення з якими можливе через Інтернет. Державні архіви виконують замовлення дослідників з України на копіювання документів із різними носіями і надсилають їх замовникові – тим самим знімається необхідність фізичного доступу до документів. Багато ініціатив щодо впорядкування та описування українських архівних фондів (архівні програми 1980-х рр., створення описів фондів, проведення конференцій із проблем українських архівів у Канаді тощо) розробив КІУС. Водночас в умовах постійного продукування в сучасному світі нових загроз архівній спадщині людства варто порушити питання про створення страхових копій найцінніших документних комплексів. Питання повернення (в оригіналах або копіях) в Україну фондів українського походження або пов'язаних з історією України та українського народу, яке розпочалося в середині 1990-х рр., має набути державного значення і вирішуватися на найвищому рівні – лише тоді НАФ України справді поповнюватиметься документами архівної україніки.

Донині істотною проблемою залишається забезпечення канадських архівів (як державних, так і недержавних) відповідно підготовленими фахівцями зі знанням української мови для впорядкування фондів. Це, своєю чергою, спричиняє формування інтелектуального бар'єру для користувачів архівної інформації через відсутність / недосконалість довідкового апарату. Вирішенню проблеми може сприяти запровадження спеціальних курсів для підготовки відповідних фахівців у межах університетських програм гуманітарних факультетів із залученням українських фахівців або розроблення і реалізація українсько-канадських проектів з описування та створення довідкового апарату до українських архівних збірок.

Важливою й досі не вирішеною проблемою є підготовка довідника з архівної україніки в Канаді та створення комплексної інформаційної бази даних про архіви українського походження, утворені етнічними українцями в Канаді та українськими установами і організаціями в цій країні, що відображають історію України та українського народу, внесок українців у розвиток канадського суспільства. Потреба в такому виданні та його електронній версії очевидна, оскільки лише повноцінна джерельна база може забезпечити об'єктивні дослідження. З огляду на важливість такого проекту як для України, так і для Канади, слід говорити про видання довідника українською й англійською мовами. Реалізація цього можлива лише спільними зусиллями українських і канадських фахівців, адже об'єднання зусиль представників державних структур, громадських організацій і науковців здатне забезпечити повноцінне дослідження архівної україніки, поширення інформації про неї й поповнення НАФ України.

¹ A Guide to sources for the study of Ukrainian Canadians by Myron Momryk. – Ottawa, 1984. – 42 p.

² *Himka J.-P., Swyripa F.A.* Sources for researching Ukrainian family history. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies The University of Alberta, 1984. – 37 p. (Research Report; №6).

³ *Sowtis D., Momryk M.* The Kateryna Antonowych Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. – 28 p. (Research Report; №13).

⁴ *Idem.* The Olena Kysilewska Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. – 36 p. (Research Report; №12).

⁵ National Archives of Canada. Manuscript Division. The Andry Zhuk Collection MG30, C 167. Finding Aid №1663 / Prepared by Myron Momryk, National Ethnic Archives. – Ottawa, 1986. – 241 p.

⁶ The Ukrainian Canadian Veterans Association Collection. National Archives of Canada, MG 28, V 119: Finding Aid / Prepared by Wiktor Holowacz and Myron Momryk. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies The University of Alberta, 1988. – 27 p. (Research Report; №20).

⁷ *Friesen P.T.* «Ukrainian Lands» Maps in the University of Alberta Map Collection: A Cartobibliography. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 44 p. and 21 appendices (Research Report №24).

⁸ *Iwanus J., Senchuk W.* The St. Raphael's Ukrainian Immigrants Welfare Association of Canada Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 22 p. (Research Report; №21).

⁹ The Batchinsky Collection Carleton University Library: Finding Aid / Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta; Prepared by John S.Jaworsky and Olga S.A.Szkabarnicki; Ed. By Jeremy Palin. – Edmonton, 1995. – 101 p. (Research Report; №47); The Iwan Boberskyj Archival Collection. Ukrainian Cultural and Educational Centre, Winnipeg: Finding Aid / Prepared by Jaroslaw Iwanus and Wolodymyr Senchuk. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1988. – 9 p. (Research Report; №23); The Michael Luchkovich Collection / Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta; Prepared by Serge Cipko. – Edmonton, 1992. – [14] p. (Occasional Research Reports. Research Report; №49).

¹⁰ Див.: Болохівщина: Земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С.269–274.

¹¹ Архівні матеріали з історії України в Канаді: Попередній анотований перелік / Уклад Б.Кравченко. – К.; Едмонтон, 1990. – 38 с.

¹² *Палієнко М. Срібняк І.* Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України // Спеціальні галузі історичної науки: Зб. на пошану М.Я.Варшавчика. – К., 1999. – С.168–175.

¹³ *Сварник Г.* Дмитро Донцов у невідомих документах 1890–1945 рр. із Національного архіву Канади // Воля і батьківщина. – Л., 2003. – Ч.1–2. – С.173–186.

¹⁴ *Кошиць О.* Спогади. – Частина перша. – Вінніпег, 1947. – 367 с.; *Його ж.* Спогади. – Частина друга. – Вінніпег, 1948. – 272 с.

¹⁵ *Кошиць О.* З піснею через світ. Подорож Української республіканської капели. – Т.1. – Вінніпег, 1952. – 194 с.; Т.2: З піснею через світ. Із «Щоденника» О.Кошиця. – Вінніпег, 1970. – 119 с.; Т.3: З піснею через світ. Із «Щоденника» О.Кошиця. – Вінніпег, 1974. – 184 с.

¹⁶ *Антонович К.* З моїх споминів. – Вінніпег, 1965. – 31 с. (серія: Літопис УВАН, ч.23); *Її ж.* З моїх споминів. – Ч.2. – Вінніпег, 1966. – 80 с. (серія: Літопис УВАН, ч.24).

¹⁷ *Мицик Ю.* З архівної спадщини митрополита Іларіона (Огієнка) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип.3: Джерелознавчі дисципліни. – К., 2001. – С.41–62.

¹⁸ *Тимошик М.* Архів митрополита Іларіона в Канаді: проблема повернення в Україну // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т.7. – С.95–99.

¹⁹ *Гирич І.* Канадський архів Андрія Жука // Молода нація. – 2002. – №3 (24). – С.168–176; *Його ж.* Архів Андрія Жука як джерело дослідження українського суспільно-політичного життя початку ХХ ст. // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Л., 2004. – С.441–454.

²⁰ Андрій Жук: матеріали до біографії (автобіографія, спогади, листування) // Молода нація. – 2002. – №3 (24). – С.177–240.

-
- ²¹ Жук А. Проф. М.Грушевський і Союз визволення України в роки Першої світової війни // Молода нація. – 2002. – №3 (24). – С.111–134; Його ж. Як дійшло до заснування Союзу визволення України (Спомини у 20-ліття «Союзу») // Там само. – С.135–150.
- ²² В'ячеслав Липинський: Твори. Архів. Студії / Гол. ред. Я.Пеленський. – Т.1: Листування. – К.; Філадельфія, 2003. – С.741–844.
- ²³ Кришталович У. Карти України XVII–XVIII ст. в архівах та бібліотеках Канади // Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип.2. – С.216–217.
- ²⁴ Розумний Я. Українські архіви Вінніпеґу // Український історик. – Вип. 43. – Число 1–3. – 2006. – 336 с.
- ²⁵ Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К., 1997. – С.7.
- ²⁶ Канада // Ukrainian Maple Pages. – Toronto, 2006. – Р.9.
- ²⁷ Library and Archives Canada (Бібліотека та архів Канади). – MG30C167, Vol. 24, Ph.6.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Ibid. – MG30C167, Vol. 25, Ph.3.
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Осередок української культури й освіти: Цілі й завдання. – Вінніпеґ, 1945. – С.3.
- ³² Див.: Болохівщина: Земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С.269–274 та ін.
- ³³ Див.: Макаш О. Українсько-канадський архів-музей // Західньоканадський збірник. – Вип.3. – Едмонтон, 1999. – С.154–169.
- ³⁴ Див.: Медвідський Б. Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків при Альбертському університеті; контекстуальна аналіза // Західньоканадський збірник. – Вип.3. – Едмонтон, 1999. – С.40–87.
- ³⁵ Див.: Білаш Р.Б. Вирощування євшан-зілля; Село спадщини української культури, 1971–2000 рр. // Західньоканадський збірник. – Вип.4. – Едмонтон, 2000. – С.5–25.

The article shows structure and content of archival complexes of Ukrainian origin that are kept in state and civil institutes of Canada, analyzes historiography of the problem of archival Ukrainian philology research in Canada. It defines main questions of Ukrainian-Canadian cooperation in the sphere of integration of scientific use of information about Ukrainian philology.
